

De houding van de klassieke Oudheid tegenover het leed

Eenzijdige beschouwing van het leven der Grieken, die mede behoren tot onze geestelijke voorouders, heeft wel eens geleid tot de mening dat dit volk in een zeker zorgenvrij optimisme door het leven zou zijn geschreden en de problemen van lijden en smart niet in hun volle diepte zou hebben begrepen of doorleefd. Latere ontleding van de gegevens der overlevering heeft ons met andere, nieuwe inzichten verrijkt. Door allerlei onderzoekers is de volle aandacht gevestigd op smartelijke uitingen in de Griekse litteratuur omtrent de broosheid en de beperktheid van het menselijk bestaan, op ontroerende klachten over pijnlijke belevenissen, op schrijnend-sombere levensbeschouwingen. „Aldus spinnen de goden hun Lot toe aan de arme stervelingen: te leven in leed”. Dit lezen wij bij Homerus, een dichter in de achtste eeuw vóór onze jaartelling. En ook: „Als de bladeren in het woud zijn de mensengeslachten: zij spruiten uit in hun lente en dwarrelen neer op de aarde in hun herfst”. „Niet geboren te zijn is het beste voor de sterfelijke mens, nooit de gouden dag te aanschouwen van de lichtende zon. En is hij eenmaal geboren, om dan zo ras mogelijk de poorten van Hades te doorschrijden en te rusten, behaaglijk, door de aarde omsloten”. Dit zegt later een andere dichter en nog later horen wij gelijksoortige woorden klinken op het Atheens toneel.

Deze voorbeelden van droefgeestige levensstemming kunnen met tal van andere worden aangevuld. Zij bewijzen, dat de Grieken niet uitsluitend de lichtzijden van het leven als werkelijkheid zagen en voelden. Maar — en daarover wil ik heden enige minuten spreken — zij zagen de werkelijkheid moedig onder ogen. Zij vervielen niet, ondanks hun bewustzijn van hun nietigheid en zwakheid en hun ervaring van steeds weerkerend of onverwacht optredend leed en tegenspoed, tot een hopeloos fatalisme. Al voelden zij rampspoed en lijden vaak als een noodlot, zij zochten en vonden middelen om de slagen daarvan op te vangen.

In de Ilias, Homerus' grootste gedicht over de oorlog tussen Grieken en Trojanen, wordt ons verhaald, hoe Achilles, de jonge Griekse held, zijn tegenstander Hector, de kroonprins van Troje, en de schutmuur van zijn vaderstad, heeft gedood. Hectors vader, de oude koning Priamus, gebroken door het verlies van schier al zijn zonen en door de dreigende ondergang van zijn rijk, neemt het zware besluit in de nacht te gaan naar de tent van zijn vijand. Hij wil het lijk van zijn zoon terugkopen voor diens plechtige uitvaart; een dure plicht. En nu zegt in het gesprek tussen beide vijanden Achilles tot de grijsaard, de smekeling aan zijn voeten: „Draag het, blijf niet steeds maar klagen. Jammeren om Uw zoon baat niets. Gij zult hem daarmee niet in het leven terugroepen. De Schikgodinnen gaven de mensen kracht om alle gebeurtenissen te dragen”. Een beroep op Priamus' karakterkracht, op zijn mannelijkheid, op zijn werkelijkheidszin. Ja, werkelijkheidszin, karakterkracht, dat zijn begrippen, die U telkens weer in de voorbeelden van onze overlevering kunt herkennen. Het leven is, zoals het is. Lijden en dood zijn er in opgenomen. Zie het onder ogen. Speel geen schuilevinkje met de realiteit. Zoek geen heul in illusies, maar treedt het lijden, wanneer het onverbiddelijk en onherroepelijk voor U treedt, manmoedig zonder klacht tegemoet. Geen spoor van troost, die bij goden te vinden zou zijn, ontdekken wij in Achilles' woorden, geen toespeling op een wederzien in een hiernamaals. Verdraag Uw pijn. Tot die slotsom komt ook, na harde tweestrijd, Heracles, een figuur in een van Euripides' drama's, eeuwen later. Vervolgd door de wraakzucht van de godin Hera, op afgrijselijke wijze beroofd van zijn vrouw en kinderen, zoekt hij in wanhoop de dood door eigen hand. Maar, overreed door een vriend ziet hij in, dat deze daad lafheid zou betekenen, oneer dus voor hem, de held, en aldus zegt hij: „Ik wil het dragen te leven”. Hij mag zichzelf niet ontrouw worden door te wijken voor het leed.

Wij zijn in het jaar 431/30 vóór Christus. De grote Atheense staatsman Pericles houdt een hooggestemde lijkrede bij de urnen met de as der gevallen strijders ten overstaan van het hele volk. Aan het slot, in zijn toespraak tot de nabestaanden, wijst hij niet op een mogelijk hiernamaals, noch op smartleniging van de goden te verwachten. „Zoekt troost, zegt hij, in de herinnering aan hun schone dood voor het vaderland en aan de vreugde die gij genoot aan de doden, toen zij nog leefden. Staakt Uw klagen.” Een nuchter aandoende zakelijkheid: houdt het leven verder uit, draagt Uw smart. Zo sprak dezelfde man, die doodeenvoudig, zonder een zweem van phrasen, tijdens oorlogsnood en een epidemie, die een derde van de bevolking en ook hemzelf en zijn twee zoons zou meeslepen, tot zijn volk ook de volgende woorden sprak: „Men moet dat, wat van hogere machten komt, met gelatenheid, om de onvermijdelijkheid, dragen; wat van de vijanden komt, met moed. Dat was steeds het uitgangspunt van onze stad en dit behoort het ook te blijven”. Zo sprak de man van wie gezegd werd, toen hij zijn zonen door die moordende pest had verloren: „Pericles droeg dit verlies zonder uiterlijk vertoon van rouw. Hij behield zijn onverstoobarheid en mede daardoor zijn aanzien bij het volk. Want wie zagen hoe hij zijn leed droeg, moesten de overtuiging winnen, dat hij een man was van hoge gezindheid, een man boven henzelf verheven”.

Ik gaf voorbeelden uit dichters en uit de geschiedenis, waarin vooral een beroep werd gedaan op karaktersterkte. In ons overgeleverde troostbrieven met wijsgerige inslag en in geschriften van denkers ontdekken wij dezelfde of soortgelijke trekken. Wèl wordt hierin vaker een beroep gedaan op de *rede*. Zij bevatten dus meer — niet uitsluitend — rationele troostgronden. Maar even kenmerkend voor de Griekse houding.

Sommige schrijvers wijzen de geldigheid van het zich laten beïnvloeden door gevoelens volstrekt af. De redelijke overweging moet domineren, dus affecten onderdrukken. Door haar moet dus ook de smart en het lijden worden teruggedrongen. Aandoeningen, van welke aard ook, storen de innerlijke rust en harmonie. Volstrekte onkwetsbaarheid dus voor de slagen van het lot, moest volgens deze denkers worden nagestreefd. In die geest spreken ook Socrates en Plato wanneer zij er op wijzen dat het najagen van de geestelijke volkomenheid ongevoelig maakt voor alle uiterlijke goederen en gebeurlijkheden. Talrijker bewijzen levert ons de overlevering van een minder strakke, van een menselijker houding. Verschillende schrijvers erkennen het recht van de smartgevoelens — zij zijn begrijpelijk — maar vermanen tot maat-houden in hun uiting, tot manmoedige gelatenheid. De broze mens moet er zich, krachtens zijn mens-zijn en als redelijk wezen steeds van bewust blijven, dat zijn levenslot hachelijk is, vol mogelijke wisselvalligheden, eindig. De beperkte mens weet ook niet wat goed voor hem is. Kan het niet een geluk zijn, vroeg te sterven? Wie weet of de jonge dode niet gespaard werd voor veel ellende? Moet men de waarde van een leven afwegen naar zijn aantal jaren of naar zijn gehalte? Weet je, welke zin je persoonlijk bestaan heeft in het heelal? Kan het niet zijn, dat het leven je wordt gegeven als een kapitaal om te gebruiken tot het weer wordt opgevraagd? En zo dat zo is, dan mag de mens nooit zeggen dat hij iets heeft verloren, maar dat hij iets heeft teruggegeven: vrouw of kind gestorven? Landerijen verloren? Neen: teruggegeven. Aldus luiden enige troostgronden. En bij een denker, wiens geschriften doordrenkt zijn van platonische en stoïcijnse gedachten op het gebied van de moraal, ofschoon hij christen was geworden, lezen wij — en deze opvatting leefde al eeuwen lang bij „heidense” schrijvers — dat het geluk niet bestaat in uiterlijke goederen of zegeningen, maar in een standvastige levenshouding. Het geluk is „Het goede” en dat goede is het uiteindelijk doel van alle gebeuren. Dat goede zal door de goddelijke voorzienigheid de zegepraal behalen, ondanks de schijn van het tegendeel: immers boosheid en leed treffen ons overal als krachtige, onvermijdelijke en onverbiddele realiteiten. Door het leed leert de mens en wordt hij op zijn waarde getoetst. Daarom mag hij niet morren, maar moet hij menselijke dingen menswaardig dragen.

Wij herkenden hier een religieus element. Dit blijkt ook in andere vroegere troostredenen en wijsgerige overdenkingen van het leed. Enkele reeds aangeduide thema's beluisteren wij hier. De mens is beperkt, slechts de voorzienigheid kent het algemene verband, de kosmos, die het al vormt, waarin de mens als klein deeltje leeft en zijn plaats inneemt. De voorzienigheid kent dus ook de zin van pijnlijke verliezen, van smart, van vroeg sterven. Die schrijnende ervaringen kunnen goed voor hem zijn, zij behoren in ieder geval binnen het kader van de algemene ordening.

Gedragen door de overtuiging daaromtrent zegt daarom Epictetus: „Ik beschouw wat de godheid (dat is voor deze stoïcijn de wereldgeest, de rede, die het al doordringt en leidt) wil als beter dan wat ik wil. Ik ben hem toegedaan als een dienaar zijn heer. Zijn doel is het mijne, zijn streven mijn streven, zijn wil mijn wil”. En dezelfde stoïcijnse vorm gaf ook keizer Marcus Aurelius aan zijn geloof omtrent

de in alles werkende goddelijke geest: „Ik voeg mij naar alles wat gij beschikt, o wereldorde. Niets komt te vroeg, niets te laat, gij kent de juiste tijd. Uit U komt alles, in U leeft alles, in U keert alles terug.” Beide belijdenissen zijn wel zeer sprekende uitvloeijsels van het stoïcijnse Pantheïsme, de leer omtrent de eenheid van het al, de samenhang en de saamhorigheid der stoffelijke dingen, der planten, der dieren, der mensen en der goden, een leer, waaruit de aanhangers kracht en troost putten voor alle ramspoeden en teleurstellingen des levens. Wordt de Voorzienigheid van de Stoa, ondanks haar veelal abstract karakter, als een persoon gedacht of gevoeld, dan gaat er toch weinig warmte van uit. Evenmin als van Plato's goden, wier voorzienigheid hij heftig verdedigt, maar die daardoor niet worden tot barmhartige wezens, toegankelijk voor de noden van vermoeiden en beladenen.

Ik deed slechts enige grepen uit omvangrijk bewijsmateriaal. Opvallend moet het voor U zijn, dat slechts zelden in de Griekse cultuurwereld troost werd gezocht bij goden met liefde en erbarmen of in de illusie van een hiernamaals, waarin alle leed en pijn zou zijn opgeheven. Wanneer sommigen zich verlaten op een voorzienigheid, dan zoekt men niet als smartbeladene troost bij een meedogend vader. Voorzienigheid is een grondbegrip van een wijsgerig systeem. Haar macht werkt regelend in het Al. Aan haar wijsheid, de wijsheid van de wereldziel, vertrouwt men zich toe. Haar bestaan maakt het menselijk bestaan zinvol en begrijpelijk, dus ook het leed.

Uit de Griekse overlevering — de dichters, de geschiedenis, de denkers blijkt: trof een mens het lijden, dan werd een beroep gedaan op zijn karakterkracht en op zijn rede, om desondanks (of juist in dat lijden) het leven te dragen en schoon te vervullen. Dit toont een realistische, binnenmenselijke houding, een houding, die in het ene, reeds aangeduide woord, is te karakteriseren en samen te vatten: humana humane ferenda: mens-waardig moet men het menselijke dragen.

Prof. Dr. D. LOENEN.

Betaalt Uw abonnementsgeld op postgiro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht. In februari a.s. zal aan de abonné's, die hun abonnement dan nog niet hebben voldaan, een kwitantie worden aangeboden (incassokosten f 0,30).

Humanisme en Opvoeding

Rapport van een commissie, ingesteld door het
hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond.

PRIJS f 0.75

Bestellingen bij het Centraal Bureau Humanistisch Verbond,
Bleyenburgerstraat 1, Utrecht, Postgiro 304960

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS
8 JANUARI 1956

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer
Mevrouw
Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Bleyenburgerstraat 1, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie en redactie: Humanistisch Verbond, Bleyenburgerstraat 1, Utrecht, Postgiro 304960
Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 1,— p. kwart., losse numm. f 0,12, buitenland f 4,60 p.j.